

LANDSFORENINGEN MOD TVANGSVACCINATION

DEN FØRSTE ORGANISEREDE VACCINATIONSMODSTAND I DANMARK

■ DANIEL HENSCHEN

Den 27. oktober 1931 var der gadeuorden ved Statens Seruminstitut på Amager Boulevard: Ifølge pressen havde aktivister antastet mødre med børn, der skulle vaccineres, og politiet måtte anholde uromagerne og konfiskere plakater og løbesedler mod den obligatoriske koppevaccination.¹

Episoden var en af de sidste etaper i Landsforeningen mod Tvangsvaccinations virke, der kom i offentlighedens søgelys. Over en årrække havde folkene bag været i stand til at sætte modstanden mod koppevaccination på dagsordenen i medierne og vakt sympati for deres sag; den havde endda ført til lovændringer. Fremtrædende myndighedspersoner var blevet tvunget til offentligt at forsvare og forklare vaccinationssystemet, der ellers kunne synes uangribeligt alene i kraft af den videnskabelige evidens bag. Dermed var dét, der startede som en lille sammenslutning af nogle af de mest radikale danske tilhængere af naturhelbredelse i stand til at skabe opmærksomhed og politisk handling om en sag, som oprindeligt havde været marginal selv blandt datidens alternative aktivister.

Det er en historie, som nogle måske indtil for nylig ville have kategoriseret som kuriøs eller i bedste fald udtryk for det søgende og diffuse i mellemkrigs-tiden. Som i Hans Scherfigs klassiske roman *Idealister*² har vi tilsyneladende at gøre med en numerisk ret begrænset gruppe, der går imod åbenlyse videnskabelige fakta og omfatter personer, der er aktive i allehånde ligeså alternative sager inden for sundhed, ernæring og opdragelse. At det kan være mere end en underholdende parentes turde imidlertid være oplagt efter de sidste godt fem år. Ikke bare er der kommet opmærksomhed om den samfundsmæssige betydning af verdenssyn, der går imod tilsyneladende åbenlys evidens,³ men senest har corona-krisen vist sundhedsområdet som et kampfelt. Det gælder i særdeleshed vaccinationsmodstand, som allerede i nogle år i stigende grad er blevet set som et

1 *Politiken* 28.10 1931.

2 Scherfig: *Idealister*.

3 Wikforss: *Alternative fakta om kundskaben og dens fjender*.

voksende sundhedsproblem,⁴ og med den aktuelle situation er løftet til et højere plan, fordi udrulning af vacciner er en forudsætning for økonomisk og social normalisering.⁵ En artikel i tidsskriftet *Lancet* fra i år advarede således mod ikke at sætte sig ind i vaccinationsmodstandernes idéer, da det både vil forstærke deres skepsis over for myndighederne og overhovedet gøre det sværere at overbevise de pågældende grupper.⁶ Dermed får historien en særlig aktuell rolle. Tidligere i år interviewede den britiske avis *the Guardian* medicinhistorikeren Paula Larsson under overskriften: "Could understanding the history of anti-vaccine sentiment help us to overcome it?"⁷ Larsson argumenterer her for udforskning af modstandens tidligere inkarnationer som redskab til at imødegå den aktuelle vaccinationsmodstand.

Denne artikel behandler altså Landsforeningen mod Tvangsvaccination, der blev stiftet i 1924, og uden vel nogensinde at blive formelt nedlagt, var aktiv i den danske offentlighed frem til kort efter ovennævnte aktion – organisationen optræder internt i de alternative sundhedsmiljøer nogle år til men uden nogen bredere gennemslagskraft. Det sker som en fremadskridende analyse af foreningens aktiviteter i denne periode ud fra sammenhængen mellem den bagvedliggende ideologi og vaccinationsmodstandernes agitation frem til aktionen ved Serumintitutet. Derved og ved at sætte hovedaktørerne i forhold til deres engagement også på andre fronter er målet – jf. pointerne i ovennævnte artikler i *Lancet* og *the Guardian* – at forstå ideologien og drivkraften bag, dvs. det bestemte syn på sundhed som aktivisterne byggede på. Ud fra Landsforeningens ideologiske rødder og rekruttering vil jeg argumentere for, at foreningen, dens kampagne, og dermed også den væsentligste årsag til ændringen af vaccinelovgivningen, bedst forstås igennem den alternative sundhedsforståelse, der kaldes naturhelbredelse og var knyttet til den større alternative strømning livsreformbevægelsen fra slutningen af 1800-tallet og frem. Aktivisternes deltagelse og tilkendegivelser om andre livsreformatoriske sager vil derfor blive omtalt – dels for at vise hvilke miljøer kernen af modstandere blev rekrutteret fra, dels som indikation for motiverne bag modstanden mod vaccination, også hvor denne ikke måtte være ekspliciteret af den pågældende. Jeg vil derfor indledningsvist opridse naturhelbredelsens historie og relation til den bredere livsreformbevægelse som baggrund for at forstå vaccinationsmodstanden som led i en samlet verdensforståelse. Dette skulle gerne understrege, at det, der måske virker som frygtreaktion eller manglende viden om virkninger af vaccine, faktisk er udtryk for et konsistent, alternativt sundhedssyn. Historien er således et eksempel på, hvordan argumenter, der står

4 Vaccinemodstand var en af WHO's ti trusler mod den globale sundhed for 2019 (WHO: "Ten threats"); Berg: "Ha' tillid og hold kæft!"; Blume *Immunization*.

5 F.eks. OECD: "The Need for Speed: Faster Vaccine Rollout Critical to Stronger Recovery"; UN Report: Vaccine inequity posing 'significant risk' to global economic recovery.

6 Burgess m.fl.: "The COVID-19 Vaccine Rush".

7 *Guardian* 26.1.2021. Se også: Rasmussen: "Sundhedsdirektøren".

i modsætning til samtidens og nutidens almindelige konsensus og lægevidenskabelige evidens, kan føre til samfundsforandringer. Jeg håber, at artiklen dermed ikke bare har værdi som afdækning af et stykke upåagtet dansk sundhedshistorie, men at den kan være en opfordring til større opmærksomhed om betydningen af denne type 'alternative' idéer – herunder deres potentielle betydning i perioden, hvor den moderne velfærdsstat blev udviklet, sådan som Bosse Sundin har argumenteret i en svensk sammenhæng.⁸

Det er desværre sparsomt, hvad der er bevaret af kildemateriale fra nøgleaktørerne blandt vaccinationsmodstanderne i Danmark, og det samme gælder de større naturhelbredelsesmiljøer, de var del af. Denne artikel er derfor med ganske enkelte undtagelser baseret på trykt materiale: Først og fremmest Landsforeningen mod Tvangsvaccinations tidsskrift og publikationer i Det kongelige Biblioteks Småtryksamling, det vegetariske tidsskrift *Solblink/Dansk vegetarisk Tidsskrift*, som var et centralt organ for dansk naturhelbredelse i perioden, *Ugeskrift for Læger* 1915-1932 samt øvrige publikationer fra de nævnte aktører. Derudover anvendes den danske dagspresse som kilde til agitation og reception i offentligheden. Artiklen er led i en større udforskning af livsreformbevægelsen, hvis medicinhistoriske del er gavmildt støttet af Cand. pharm. Povl M. Assenss Fond.

FORSKNINGEN I VACCINATIONSMODSTANDENS HISTORIE

Den hidtidige forskning i dansk vaccinationsmodstand er begrænset. Det centrale værk, Gerda Bonderups afhandling *En kovending – koppevaccinationen og dens udfordring til det danske samfund omkring 1800*, beskriver den første respons på opdagelsen af vaccination.⁹ Men fra denne tidlige modstand og frem til den, der er genstand for nærværende artikel, er der ikke nogen direkte forbindelse. Landsforeningen mod Tvangsvaccination er hidtil kun behandlet ganske sporadisk, selv om den de pågældende steder tillægges en ikke uvæsentlig rolle som udslagsgivende faktor for ændringen af vaccinationsloven. Den mest omfattende afdækning er i Magtudredningens udgivelse *Folkesundhed som Politik* af Signild Vallgård i kapitel 4 "Smitsomme sygdomme og styring ved tvang" om den obligatoriske vaccinations historie i Danmark og Sverige og herunder om vaccinationsmodstanden.¹⁰ Det handler mest om myndighedernes reaktion og ikke så meget om modstanden selv, men Landsforeningen beskrives som den væsentligste organiserede om modstanden selv, idet den dog ses som et organiseret udtryk for en konkret, afgrænset, medicinsk bekymring blandt mennesker i den almindelige befolkning: "i løbet af 1920'erne var [der] opstået tilfælde af hjernebetændelse hos vaccinerede i England og Holland. Det gav både i Danmark og Sverige anled-

8 Sundin: "Vägen till Idealtillvaron: Saxon och vegetarismen".

9 Bonderup: *En kovending*.

10 Vallgård: *Folkesundhed som politik*.

ning til modstand mod at lade børnene vaccinere”.¹¹ Det var, som det vil fremgå, måske den aktuelle årsag for en del enkeltpersoner, som kunne have sympati for sagen. Men ikke for dem, der var organiseret, førte kampagnen og tegnede den i offentligheden – de havde allerede på forhånd taget afstand fra vaccination af ideologiske årsager. Dette skal ikke tages som en kritik af fremstillingen i øvrigt, da dens fokus som sagt er på de formelle aktører på myndighedsniveau. Dette fokus kan dog spejle en bredere tendens til, at de alternative årsager generelt er ’gået under radaren’ i udforskningen af 1900-tallets danmarkshistorie. Hvis der alene søges ’rationel’ argumentation og motiver på linje med dem, man ville finde i andre sociale bevægelser,¹² kan det være vanskeligt at få øje på strømninger som vaccinationsmodstandere m.fl. og dermed på deres potentielle indflydelse. Den samme vurdering af Landsforeningen findes i ”For samfundets og børnenes vel” fra Temp nr. 1 2021, hvor modstanden omtales som udtryk for en bred bekymring.¹³ Yderligere omtales Landsforeningen i ”Vaccinationens historie – modtagelse og modstand” i Biologforbundets medlemsblad *Kaskelot*¹⁴ og i en artikel om MFR-vaccinationer fra *Ugeskrift for Læger*¹⁵ – begge steder dog kun refererende, uden at der prætenderes en indgående analyse af vaccinationsmodstandernes interne motiver og aktiviteter. Derudover er Landsforeningens historie som organisation begrænset til to korte avisartikler, som undertegnede har skrevet om forløbet frem mod 1931-loven.¹⁶

Udlandets vaccinationsmodstand er bedre belyst. De moderne vaccinationsprogrammer opstod i Storbritannien, og den britiske og amerikanske antivaccinationsbevægelse er da også langt den bedst beskrevne; den har dog formentlig først fået betydning for danske vaccinationsmodstandere efter dannelsen af Landsorganisationen.¹⁷ Derimod deler den tyske vaccinationsmodstand tydeligt ideologisk grundlag med den danske. Trods Malte Thießens omfattende *Immunisierte Gesellschaft*¹⁸ er den dog i sammenligning med de angelsaksiske strømninger fortsat langt mindre afdækket som særskilt fænomen og er hovedsagelig blevet behandlet som mindre del af den dominerende bagvedliggende sundhedsforståelse, naturhelbredelsen. Det gælder bl.a. inden for forskningen i ”livsreformbevægelsen”, ’die Lebensreformbewegung’, der siden Wolfgang Krabbes pionerværk *Gesellschaftsveränderung durch Lebensreform* fra 1974, er et veletab-

11 Ibid., 93.

12 Jf. Gundelach: *Sociale bevægelser og samfundsendringer*, 49.

13 Berg: ”For samfundets og børnenes vel”, 161.

14 Gjerløff: ”Vaccinationens historie - modtagelse og modstand”.

15 Berg: ”’Ha’ tillid og hold kæft!’”.

16 Henschen: ”Angreb på livskraften”, Henschen: ”100 års kamp”.

17 Blume: *Immunization*; Altenbaugh: *Vaccination in America*.

18 Thießen: *Immunisierte Gesellschaft*; Helmstädte: „Zur Geschichte der deutschen Impfgegner Bewegung”.

leret felt i tysk forskning.¹⁹ Denne bevægelse er som nævnt væsentlig for at forstå udbredelsen af vaccinationsmodstand, og jeg skal henviser til *Aufbruch: die Lebensreform in Deutschland* for en samlet ny præsentation af de centrale resultater af den hidtidige forskning og væsentligste litteratur, selv om vaccinationsmodstand kun omtales ganske kort.²⁰ Også i en dansk sammenhæng kan de senere års forskning i vaccinationsmodstanden kvalificeres gennem den række værker om de forskellige former for alternativ medicin og kropsforståelser med tilknytning til livsreformbevægelsen, som satte deres præg på de miljøer, hvor den danske vaccinationsmodstand opstod – og som derved også giver et indblik i, hvad Landsforeningen ønskede som erstatning for vaccination. Heraf beskriver og eksemplificerer *Skodsborg Badesanatorium: Persilleslottet som blev Nordens største kursted* nogle af de systemer, der også var vaccinationsmodstandernes bud på et terapeutisk alternativ.²¹ Som det vil fremgå, var Skodsborg-folkene dog tilhængere af vaccination. Af samme grund er første bind af Hans Bondes rige biografi over J.P. Müller²² relevant som en afdækning af gennembruddet for kropslig sundhed i Danmark. I biografien over den danske ernæringsforskningspionér Mikkel Hindhede tegner Sven Halse og undertegnede nogle af brudlinjerne inden for den helhedsorienterede og naturhelbredelsespåvirkede sundhedsbevægelse, som også viste sig i debatten om vaccinationsmodstanden.²³ Det er dog alt sammen undersøgelser, af enkelte felter, og der findes ikke en samlet fremstilling af de danske livsreformmiljøer.

I Sverige har der i længere tid været forsket i de alternative idéer, som blev udbredt med livsreformbevægelsen og tilgrænsende strømninger, og man kan pege på centrale værker, som i mangel på dansk forskning kan udfylde huller i forståelsen af de miljøer, hvor den danske vaccinationsmodstand opstod.²⁴ Forbindelsen mellem vaccinationsmodstand og naturhelbredelse fandtes også i Sverige som afdækket af Motzi Eklöf,²⁵ hvis forskning i alternative sundhedsretningers historie i øvrigt er væsentlig for at forstå naturhelbredelsens fremvækst og udbredelse i Skandinavien.²⁶ Hugo Sandberg har undersøgt begrundelserne for undtagelse for vaccination ved den svenske samvittighedslov;²⁷ hvilket giver indblik i bevægelsen bag, men måske ikke så meget i selve motiverne, (de synes tilpasset de argumenter, myndighederne formodedes af acceptere). Også i Norge havde vaccinati-

19 Krabbe: *Gesellschaftsveränderung durch Lebensreform*.

20 Wedemeyer-Kolwe: *Aufbruch*, 86.

21 Lodahl og Hansen: *Skodsborg Badesanatorium*.

22 Bonde: *Sundhedsapostlen J.P. Müller*.

23 Halse og Henschen: *Mikkel Hindhede og kampen om danskernes kost*.

24 F.eks. Stolare: *Kultur och Natur*; Paulsson: "Revolt mot industrisamhället!"; Sundin: "Vägen till Idealtillvaron".

25 Eklöf: "Preventionens vapenvägrare".

26 Eklöf: *Alternativ medicin i Sverige og Kurkulturer*.

27 Sandberg: *Plikten att skydda sitt barn*.

onsmodstanden rod i nogle af de samme syn på sundhed og naturlighed.²⁸ Som model for aktiviteterne på landsdækkende plan kan man henvise til Ole Dalhaugs interessante lokalhistoriske studie, der viser afholdsbevægelse og naturhelbredelse som en faktor bag mobiliseringen af en femtedel af befolkningen i Hauge sund mod vaccination.²⁹

NATURHELBREDELSE OG VACCINATIONSMODSTAND

I det sidste årti af 1700-tallet påviste den engelske læge Edward Jenner, at infektion med de ret uskadelige kokopper gav immunitet over for de dødelige menneskekopper; dermed havde man fået et redskab mod en af historiens mest frygtede sygdomme.³⁰ I Danmark blev den første forordning om koppevaccination udstedt 3. april 1810, og fra 1871 skulle alle danske børn koppevaccineres senest i skolealderen.³¹ Tilsvarende skete i de fleste europæiske lande, og med stor lægelig opbakning. Udbredelsen af vaccination fremkaldte imidlertid allerede fra Jenners opdagelse flere steder en modstand mod følgerne af indpodning med dyrisk stof, skepsis over for infektion pga. evt. urene vacciner, dyretiske argumenter mod udtagning af serum fra levende dyr og skepsis over for indgreb i kroppens selvregulerende sundhedssystem.³² Før de sidste år af 1800-tallet var det dog primært i Storbritannien og USA, der fandtes en større organiseret modstand.³³ Allerede i 1898 havde de engelske protester ført til afskaffelse af bødestrafen for undladelse af vaccination, og indførelsen af en samvittighedssparagraf fra 1907 modererede yderligere vaccinationslovgivningen.³⁴

Rødderne til den senere danske vaccinationsmodstand skal søges inden for den del af modstanden, der gjaldt den selvregulerende krop. I opposition til en angivelig opsplitning af den universitetsbaserede lægevidenskab ('skolemedicin') i specialer rettet mod specifikke lidelser eller legemsdele, skete der gennem 1800-tallet en videreudvikling af andre behandlingstraditioner, der lagde vægten på kroppen som en helhed (holisme), på forebyggelse og på kroppens egen evne til sygdomsbekæmpelse.³⁵ I denne artikel gælder det specifikt den tradition, der kaldes naturhelbredelse eller naturlægekunst – efter tysk *Naturheilkunde*. Den føres bl.a. tilbage til den tyske læge Christoph Wilhelm Hufeland, der omkring år 1800, ikke mindst inspireret af Rousseau, præsenterede menneskets forestillede

28 Jf. kommentar i samtiden i *Ugeskrift for Læger* 1925: "Vaccinationen i Norge", 365, samt Schiøtz: *Viljen til liv*, 254,

29 Dalhaug: "... Selvbestemmelsesretten over vore egne legemer..."

30 Bonderup: *En kovending*; Blume: *Immunization*.

31 Vallgård: *Folkesundhed som politik*, 94.

32 Bonderup: *En kovending*; Blume: *Immunization*.

33 Durbach: *The Anti-Vaccination Movement in England*; Blume: *Immunization*; Altenbaugh: *Vaccination in America*.

34 Durbach: *The Anti-Vaccination Movement in England*, 171-208.

35 Merta: *Schlank*, 47; Rothschild: *Naturheilmovement*, 31.

naturtilstand som målestok for, og middel til, det gode, lange liv.³⁶ Sygdom kunne i denne tradition måske nok have partielle udtryk, men var, uanset om det gjaldt psykiske eller somatiske lidelser, symptom på grundlæggende forstyrrelse af den samlede organismes naturlige 'livskraft' – den hyppigste blandt flere betegnelser for en indre kraft, der på én gang var forudsætningen for den levende krops opretholdelse og dens modstand mod udefrakommende trusler.³⁷ Målet var at fjerne årsagerne til forstyrrelsen ved at bibringe mennesket de naturlige betingelser, det manglede. Det var altså ikke lægemidlerne, men kroppen selv, der stod for helbredelsen. Og derfor bestod metoderne, uanset om det gjaldt om at forebygge eller behandle sygdom, i aktivering af kroppen gennem bibringingelse af menneskets 'naturlige' behov – vand, lys, luft, sol, jord, varme, kulde, bevægelse osv.³⁸ Som konsekvens måtte man afstå fra det, der på 'unaturlig' vis påvirkede organismen. Netop definitionen af det 'unaturlige' blev, som det vil fremgå, central for modstanden mod vaccination. Da en given behandling var rettet mod hele personen, ikke blot sygdomsudtrykket, vendte man sig stærkt mod universitetsmedicinens terapeutiske fokus på enkelte dele af kroppen og tendenser til adskillelse af psykiske og somatik: Udslæt, hoste osv., ja endog kræftsvulster, var kun symptomer på den underliggende problematik, eller de slog i hvert fald kun for alvor igennem, fordi kroppens grundlæggende livskraft var angrebet. Ved at behandle de enkelte lidelser særskilt usynliggjorde universitetslægerne dette egentlige problem og risikerede i øvrigt at skabe nye lidelser gennem unaturlige behandlingsmetoder. Styrkelsen af kroppen selv gennem 'naturlige' terapier og det holistiske syn på organismen er altså naturhelbredelsens vigtigste kendetegn og udgjorde på tværs af terapeutiske forskelle en fælles forståelsesramme for de behandlere, 'naturlæger', som etablerede sig i løbet af 1800-tallet særlig i det tysktalende Europa. Det skete ikke mindst med udgangspunkt i en række sanatorier, hvor man tilbød vandkur, luft- og solbad, gymnastik, fysioterapi, massage (og evt. mentale teknikker som hypnose og suggestion).³⁹

Det er dog værd at bemærke, som Eklöf argumenterer for, at grænserne imellem den etablerede medicin og naturhelbredelsen i 1800-tallet og op i 1900-tallet på visse punkter var mindre skarp end i dag. Dels var ikke alle datidens sanatorier drevet efter naturhelbredelsens idéer, selv om de anvendte enkelte af dens me-

36 Roths Schuh: *Naturheilmovement*, 15f; Merta: *Schlank*, 23.

37 Roths Schuh: *Naturheilmovement*, 26ff; Wedemeyer-Kolwe: *Aufbruch*, 71-72; ordet er ikke i sig selv skabt af naturhelbredelsens tilhængere, og stort set enslydende begreber som 'vitalitet' osv. fandtes også i andre dele af offentligheden, herunder i dele af datidens universitetsmedicin, og den strømning inden for samtidens tænkning der kaldes vitalisme, og som også spillede en rolle for mange af naturhelbredelsens tilhængere (Halse: "Vitalisme"). I det følgende vil der dog alene fokuseres på, hvad der kendetegner naturhelbredelsens brug af begrebet i traditionen fra særligt Hufeland.

38 Roths Schuh: *Naturheilmovement*. I tilgrænsende områder anvendtes plantemedicin og homøopati.

39 Wedemeyer-Kolwe: *Aufbruch*, 71.

toder, og etablerede læger kunne også give diætetiske anvisninger. Dels kunne et samlet behandlingsforløb skifte mellem medicinsk behandling på hospitalerne, som var universitetsmedicinens centrum, og fysioterapi og diætetisk rekreation på et naturhelbredelsessanatorium.⁴⁰

I forhold til denne artikels fokus er det væsentligt, at naturhelbredelsen i de første årtier efter midten af 1800-tallet blev koblet til en række andre strømninger, som fra politisk og socialt hold delte ønsket om menneskets tilbagevenden til en forestillet naturtilstand. Det gjorde nemlig i stigende grad sundhed til et område med ambitioner også for det øvrige samfunds angivelig raske befolkning og betød samtidig, at naturhelbredelse blev knyttet til en decideret bevægelse eller subkultur.⁴¹ En af foregangsfolkene var den tidligere præst Eduard Baltzer, der generaliserede naturhelbredelsens opfattelse af sundhed til samfundsniveau: Hvis sundhed alene kunne baseres på en krop, der var naturlig – så måtte målet for et godt samfund være grundlæggende naturlighed på alle niveauer.⁴² Baltzer og hans efterfølgere kunne støtte sig til en udbredt antagelse i samtiden om, at en række 'civilisationssygdomme' truede i det industrialiserede og urbaniserede samfund. Mest fremtrædende var et stigende antal nervelidelser – neurasteni – der angiveligt skyldtes det hektiske moderne samfund. Denne samfundsdiagnostik blev i bl.a. Paolo Mantagazzas indflydelsesrige værk *Nervøsitetens Aarhundrede*⁴³ gjort til et af de vigtigste karakteristika ved tiden, en holdning som også en af Danmarks førende psykiatere Knud Pontoppiddan delte.⁴⁴ Yderligere kunne den knyttes til den truende degeneration, som ud fra Jean-Baptiste Lamarcks teori om nedarvning af erhvervede egenskaber ville blive overført fra en ødelagt storbybefolkning.⁴⁵ Derfra var der ikke langt til naturlægernes argument om, at neurastenien, degenerationen osv. kun kunne kureres ved at vende tilbage til kroppens naturlige behov. Dels gennem frisk luft, sunde aktiviteter og den vegetariske mad, som tilhængerne af naturhelbredelse i stigende grad anså for menneskets oprindelige føde.⁴⁶ Dels ved at ændre livsstilen væk fra det moderne, unaturlige byliv.⁴⁷ Denne tilgang fik et bredere gennembrud også i hverdagen uden for sanatorierne gennem livsreformbevægelsen, der opstod om disse sundheds- og samfundsvisioner. Ifølge disse skulle tilnærmelsen til det naturlige liv ske gennem selvreform: Reform af klædedragten, så bærerens krop kunne bevæge sig frit, bosættelse på landet, så man kunne leve et aktivt frit liv, vegetarisk kost, sollys og

40 Eklöf: "Den problematiska medicinska integrationen", 61ff.

41 Wedemeyer-Kolwe: *Aufbruch*, 20, 73ff.

42 *Die natürliche Lebensweise; Ideen zur socialen Reform*.

43 Mantegazza: *Nervøsitetens Aarhundrede*.

44 Pontoppiddan K. *Neurasthenien*. For en kort redegørelse for neurasteni i Danmark i lyset af livsreformbevægelsen, se Henschen: "Nervehelse".

45 Thielst: *Degeneration*.

46 Wedemeyer-Kolwe: *Aufbruch*, 53ff, 92ff; Merta: *Schlanck*, 24-35.

47 Wedemeyer-Kolwe: *Aufbruch*, 72-73.

gymnastik, så kroppens indre og ydre kunne blive sundt, naturlige religioner som svarede til menneskets åndelige behov, frisættelse af barnet gennem reformpædagogik og naturhelbredelse frem for den etablerede medicin af de grunde, der er anført tidligere.⁴⁸ Bevægelsen var en bred kulturel strømning med et sammenfald af forskellige enkeltsager, der delte samfunds- og sundhedssyn, og overlappende medlemskredse. Selv om det tysktalende Europa vedblev at være bevægelsens centrum, bredte holdningerne sig over hele kontinentet. I *Mådehold og Sundhed: populære Overveielser om en Ændring af vor Levemåde* fra 1889 blæste den danske læge Michael Larsen med direkte reference til Baltzer til kamp mod en samtid, hvor "Menneskeslægtens Sundhed gaar tilbage" og "den opvoxende Slægt stedse viser sig at staa tilbage for Forfædrene".⁴⁹ I den mest indflydelsesrige danske bog om *Naturhelbredelsen* fra 1901 tog han afstand fra store dele af den etablerede lægekunst ud fra synspunktet, at "sygdom ikke er noget, der kommer udefra (...) den første og eneste hovedårsag er i legemet selv forud for alle sygdomssymptomer, og den skyldes mangelfuldt stofskifte."⁵⁰ Larsen var en af initiativtagerne til Dansk vegetarisk Forening⁵¹ i 1896, og i de følgende år opstod en dansk bevægelse, der, skønt relativt lille i begyndelsen, søgte naturligheden ad de samme veje som de tyske forbilleder. I denne bevægelse udgjorde naturhelbredelse et af de centrale ben, sammen med vegetarismen, som den delvist overlappede i sin sundhedsambition.⁵² På denne måde blev naturhelbredelse også i Danmark del af en større kamp mod det moderne samfunds dårligdomme.

Men Larsen beskæftigede sig ikke direkte med vaccinationen i de nævnte bøger, og det var da heller ikke entydigt givet, hvordan naturhelbredelsestilhængerne skulle forholde sig til den: På den ene side var vaccinen åbenlyst en del af den etablerede lægevidenskab, og vigtigst så kunne man argumentere for, at den stred mod grundlæggende naturhelbredelsesprincipper. Det var symptombehandling, eftersom vaccination kun rettede sig mod enkeltsygdommen, imod princippet om den sunde, selvhelbredende krop at bekæmpe sygdom med sygdom, det var forurening af blodet, og for dem af bevægelsens tilhængere, der mente, at naturligheden havde en etisk dimension, at det var dyrplageri at producere vaccinen.⁵³ Sådan lød nogle af rationalerne i de vaccinationsmodstander organisationer og -tidsskrifter med rod i naturhelbredelsen, der blev grundlagt i

48 Se tyske standardværker som Barlösius: *Naturgemäße Lebensführung*; Krabbe: *Gesellschaftsveränderung durch Lebensreform*; Wedemeyer-Kolwe: *Aufbruch*.

49 Larsen: *Mådehold og Sundhed*, 3.

50 Larsen: *Naturhelbredelse*, 20 – Larsen tillagde stofskiftet en grundlæggende betydning, som i lange stræk svarer til den tidligere eksemplificerede livskraft.

51 Foreningens navn har skiftet.

52 Der fandtes dog også andre, etiske og økonomiske argumenter for vegetarismen, men de synes mindre fremtrædende i Danmark på denne tid, jf. Larsens værker.

53 Eklöf: "Preventionens vapenvågrare", 665-666.

Tyskland fra omkring 1870.⁵⁴ På den anden side handlede det jo om en form for selvhelbredelse. Selv om mekanismen måske ikke kunne afprøves empirisk på den tid, var det jo tydeligvis kroppen selv, der blev gjort i stand til at bekæmpe en udefrakommende sygdom. Det, og statistikken for vaccinerne succes, kan have været medvirkende årsag til, at vaccinationsmodstanden aldrig blev en majoritet i tysk naturhelbredelse.⁵⁵ I Danmark havde livsreform og naturhelbredelse ud over Dansk vegetarisk Forening bastioner omkring Skodsborg Badesanatorium fra 1898 med ægteparret Carl og Johanne Ottosen som frontpersoner.⁵⁶ Tog Larsen ikke eksplicit stilling, var ægteparret Ottosen tilhængere af vaccination,⁵⁷ og det samme gjaldt markante enkeltpersoner som byggede bro til den etablerede medicin, f.eks. Mikkel Hindhede.⁵⁸ Det er sandsynligvis en medvirkende årsag til, at vaccinationsmodstanden viste sig så sent i Danmark. Det eneste eksplicite antivaccinationskrift på dansk før første verdenskrig – med den manende titel *Det store Brændoffer* fra 1906⁵⁹ – var karakteristisk nok skrevet af en vegetar bosat i England og formentlig knyttet til antivaccinationsbevægelsen dér.⁶⁰ I vegetar-tidsskriftet *Solblink* har jeg fundet et enkelt møde, hvor vaccination blev diskuteret, sammen med andre temaer som tobak, holdt i Dansk vegetarisk Forenings afdeling i Århus i 1912.⁶¹ Der er kort sagt meget lidt, der tyder på en diskussion af vaccination i Danmark før første verdenskrig. I Sverige derimod opstod vaccinationsmodstanden tidligt med baggrund i livsreformbevægelsen, og Svenska Förbundet mot vaccinationstvånget stiftedes i 1912 med nær tilknytning til den vegetariske bevægelse.⁶² Kun fire år efter kunne forbundet fejre sin første sejr, da den obligatoriske vaccination i Sverige blev suppleret med en samvittighedsparagraf. Så kunne forældre, der ønskede deres børn fritaget, søge om det, selv om langt de fleste fik afslag.⁶³

DEN FØRSTE VACCINATIONSKAMPAGNE

Med verdenskrigen fulgte en øget opbakning til de alternative sundheds- og samfundsstrømninger inden for livsreformbevægelsen,⁶⁴ delvist knyttet til en oplevelse af opbakning bag egne synspunkter. Det drejede sig for det første om en generel skepsis i Europa over for de bestående autoriteter, som havde kastet kontinentet ud i krigen, for det andet bl.a. om en generel kulturkritik, som havde di-

54 Thießen: *Immunisierte Gesellschaft*, 40ff.

55 Wedemeyer-Kolwe: *Aufbruch*, 86.

56 Lodahl og Hansen: *Skodsborg Badesanatorium*.

57 Note i *Solblink* 1922, 6, 40.

58 Halse og Henschen: *Mikkel Hindhede*.

59 Borup: *Det store Brændoffer*.

60 Shaw: *Collected Letters*, 417.

61 *Solblink* 1912, 4, 37.

62 Eklöf: "Preventionens vapenvägrare", 666-667.

63 Sandberg: "Plikten att skydda sitt barn"; Eklöf: "Preventionens vapenvägrare", 667-670.

64 Wedemeyer-Kolwe: *Aufbruch*, s 8.

rette bud til nogle af livsreformens kerneværdier. Mange så krigens industrielle masse mord som et nederlag for moderniteten.⁶⁵ I Danmark havde rationeringen desuden ført til en stærk opbakning til vegetarisk kost og en stor vækst i medlemstallet hos Dansk vegetarisk Forening.⁶⁶ Samtidig tog en ny generation i de år over i de alternative strømninger. Tilsammen er det formentlig nogle af årsagerne til, at der netop i de år viste sig de første ansatser til en mere udbredt dansk modstand imod vaccination.

Et af de første tegn på en mere offensiv agitation for naturhelbredelse allerede før krigsafslutningen er den resolution, som Dansk vegetarisk Forening vedtog i 1915 og sendte til den danske lægeforening om at "undersøge Virkningen af den vegetariske Levemaade og de principper, der ligger til grund for Naturhelbredelsesmetoderne" af hensyn til "Samfundets Sundhed og Fremgang mod lykkeligere Kaar" – noget som *Ugeskrift for Læger* dog nøjedes med at kommentere med let ironi.⁶⁷ Blandt de mest indflydelsesrige enkeltpersoner, der kom til at tegne naturhelbredelsen i Danmark, var Oluf Egerod, redaktør for *Solblink* og senere formand for Dansk vegetarisk Forening, samt sekretær og kasserer for den Internationale Vegetarunion (IVU) i en menneskealder.⁶⁸ I 1917 skrev han *Lægernes Vildfarelser*, som blev udsendt som et af Dansk vegetarisk Forenings *Smaaskrifter* – interessant nok eftersat af Michael Larsen.⁶⁹ Her møder man en klar præsentation af naturhelbredelsens kerneargumenter: Sundhed er "den fuldstændige harmoni"; man skal kun spise og drikke mådeholdent og kun det, som kroppen er skabt til: planter og vand.⁷⁰ Sygdom er som udgangspunkt et "Gode",⁷¹ fordi det tydeliggør "den disharmoniske Tilstand", som er et produkt af indtagelse af gifte fra kød, alkohol, koffein osv., og ikke mindst fordi den i virkeligheden er udtryk for, at livskraften (her kaldet "Selvfornyelseskraften, Naturhelbredelsesevnen") er ved at foretage helbredelsen.⁷² Argumenterne mod den etablerede medicin er de klassiske. Ifølge Egerod helbreder den kun tilsyneladende; reelt fjerner den bare symptomet og tilslører derved den virkelige, farlige tilstand – og allerværst bremser den selvhelbredelsen. Dette gør sig særlig gældende ved vaccination, hvor man standser den naturlige helbredelse ved, at giften indpodes igen og spreder sig. Egerod kunne derfor skrive: "Vaccination staar som en af det 20. Aarhundredes største Skampletter (...) men utrolig sejt er alligevel den Kamp, Lægerne fører for

65 Kragh: "Kulturkamp i 1920'erne"; Jensen: *Krigen 1914-1918*.

66 Halse og Henschen: *Mikkel Hindhede*, 16-18.

67 *Ugeskrift for Læger* 1915: "Vegetarisme og Naturhelbredelse", 1391.

68 IVU: "Oluf Egerod".

69 Egerod: *Lægernes Vildfarelser*.

70 *Ibid.*, 10-11.

71 *Ibid.*, 10.

72 *Ibid.*, 11-12.

dette Middel, trods det Faktum, at det ikke formaar at beskytte mod Kopperne, men nok at fremkalde andre Sygdomme.”⁷³

At denne retning ikke var enerådende blandt folk med sympati for både vegetarisme og naturhelbredelse ses af Mikkel Hindhedes anmeldelse i *Afholdsdagbladet*, som med tilfredshed blev refereret af *Ugeskrift for Læger* under overskriften ”Vegetarer i Broderkrig”:⁷⁴ ”Kast den Pjece paa Baalet og skriv en ny og bedre”, mente den internationalt bedst kendte danske bannerfører for de nye sundhedsretninger.⁷⁵ Men Hindhedes holdninger synes ikke at være delt blandt de toneangivende vegetariske aktivister. I *Solblink* stod Egerod over de næste år bag en række artikler, der problematiserede vaccinationen, og der er tegn på en oprustning. I listen over bøger, der i 1918 kunne fås hos Dansk vegetarisk Forening, handlede 14 af 60 om vaccination, men med undtagelse af Borups førnævnte bog var de på svensk.⁷⁶ Sagen var altså så ny eller havde endnu så få tilhængere, at de ellers produktive danske sundhedsaktivister ikke selv havde udgivet noget. Over de næste år ses emnet at være debatteret i forskellige vegetariske sammenhænge, og i november 1919 trykte *Solblink* en opfordring:

Vegetariske Forældre anmodes indtrængende om at meddele Vegetarisk Oplysningskontor, Vanløse, 1) hvilke Erfaringer de maatte have gjort om Vaccinationens Skadelighed og 2) hvad der af den enkelte er gjort og maaske derfor af flere kan gøres for at slippe uden om Vaccinationen. Det vilde jo være rart, om vi kunde blive fri for denne uhyggelige tyranniske Foranstaltning.⁷⁷

Resultaterne af opfordringen synes sparsomme, men en udvikling var i gang: Den 27. marts 1922 kom en rystet Mikkel Hindhede hjem fra ”et møde i vegetarisk forening, som gjorde et højst uhyggeligt indtryk paa mig”.⁷⁸ Til et foredrag havde lægen Regine Grønberg-Petersen fuldstændig tilbagevist ”Vaccination for Kopper” gennem statistikker, historiske eksempler og hygiejniske argumenter, og ”paa den mest haanende måde læste [hun] alle vaccinationstilhængere teksten”. Da Hindhede på sin vanlige vis ville modargumentere med flere tal og eksempler, mødte han kun afvisning fra salen. Det blev ikke bedre, efter at han forsøgte at forklare sig i vegetarernes månedsblad. I en svarreplik fik han tværtimod læst og påskrevet af Egerod, der ellers selv havde boet på Hindhede-pensionat som ung: ”Det imponerer os ikke, at dr. Hindhede hører til bagstrævet på dette område.”⁷⁹ Hindhede henviste til sin egen opbakning om naturhelbredelsestanken og argu-

73 Ibid., 16.

74 *Ugeskrift for Læger* 1917: ”Vegetarer i Broderkrig”, 1701.

75 Hindhede: ”Lægernes Vildfarelser”.

76 *Solblink* 1918, 2: ”Vegetarisk Litteratur”, 13-15.

77 *Solblink* 1919, 11: ”Vaccination”, 119.

78 Hindhede: ”Vaccinationsspørgsmålet”, 39.

79 Egerod: Uden titel. 40.

menterede for, at mange tyske læger sagtens kunne forene denne med vaccination. Men det hjalp ikke stort – ”De naturlæger, der holder på vaccination, er jo kun på vej til at være naturlæger”, konkluderede Egerod.⁸⁰

Regine Grønberg-Petersen var, skønt dr.med., lige så lidt som kollegerne Mikkel Hindhede, Carl Ottosen og Michael Larsen kaldet til blot at udøve den konventionelle medicin. Et årti før sammenstødet med Hindhede var hun blevet valgt ind i Dansk vegetarisk Forenings bestyrelse,⁸¹ og i 1915 havde hun grundlagt et kursted i Hørsholm, der viser hendes vegetariske medlemskab som del af en større livsreformpræget forståelse, som hun ønskede at udøve terapeutisk; et ophold bød blandt andet på massage, ”Aandedrætsøvelser” og sund, vegetarisk kost.⁸² I sundhedens og naturens tjeneste havde hun i 1919-20 meldt sig på lægen Carl Salomonsens side i kampen mod dysmorfismen og den moderne kunsts ’degeneration af naturen’.⁸³ Vaccinationssagen var således del af et større projekt, og allerede i 1919 havde hun angivelig arbejdet på en publikation om vaccination.⁸⁴ Det var formentlig *Vaccineringen mod Kopper: en Haan mod Etik, Hygiejne og Intelligens*,⁸⁵ der udkom i 1922, omkring det tidspunkt, hvor hun indledte den første offentlige kampagne mod vaccination i Danmark. Som person var Grønberg-Petersen både stålsat og frygtløs – selv nobelpristageren August Krogh var tidligere blevet nødt til at forsvare sig mod hendes anklager om ”Dyrplageri” i forbindelse med dyreforsøg.⁸⁶ For en del af livsreformkredsene var hendes kampagne mod vaccinationen formentlig dybt problematisk, men få andre end Hindhede tog til orde. Med støtte fra profiler som Egerod virker antivaccination tværtimod næsten som konsensus i Dansk vegetarisk Forening fra det øjeblik og i de følgende år.

I sin antivaccinationsbog og i samtidige interviews trak Grønberg-Petersen på sin lægebaggrund. Det var ikke bare holdninger og instinkt: Jo, koppepidemierne var stort set forsvundet – men det var på grund af almindelig sundhedsforbedring.⁸⁷ At der stadig fandtes kopper selv i gennemvaccinerede lande som Storbritannien var netop et bevis for, at det ikke kunne være vaccinationen, der var skyld i tilbagegangen. Samtidig kunne Grønberg-Petersen og en række andre debattører i *Solblink* og efterhånden i pressen henvise til angivelige, negative konsekvenser af vaccination. Det gjaldt for eksempel forbindelsen mellem vaccination og tuberkulose, som var en af datidens mest frygtede sygdomme, ligesom autisme i dag kædes sammen med vaccination.⁸⁸ Til BT forklarede Grønberg-Petersen sig

80 Ibid.

81 *Solblink* 1913: ”Generalforsamlinger og Møder”, 55.

82 *Kvinden og Samfundet*, 7, 1915, 109.

83 *København*, 28.1.1920; Abildgaard: ”Dysmorfismedebatten”.

84 Oplysning i *Solblink* 1919, 8, 90.

85 Grønberg-Petersen: *Vaccineringen mod Kopper*.

86 *København*, 21.12.1920.

87 Grønberg-Petersen: *Vaccineringen mod Kopper*, 9-10.

88 Ibid., 17.

ved at bruge det centrale begreb om livskraften, som ikke ubetinget kan have været kendt af læserne.⁸⁹

Det er en Kendsgerning, som end ikke den ortodokse Lægevidenskab tør nægte, at enhver Indsprøjtning af Sygdomsgift, saaledes som det jo sker ved Vaccinationen, er et Angreb paa Livskraften og nedsætter denne. Ved Indsprøjtningen med Koppegiften kan Angrebene være saa alvorlige, at de Vaccinerede bliver alvorlig syge deraf, og det hænder endda, at Døden bliver Følgen.⁹⁰

I 1922 kunne ugetillægget *Kvinden og Hjemmet* tilsvarende – med de danske antivitisektionisters blad som kilde – fortælle om en dansk familiefar, hvis bekendtes barn var død af vaccination.⁹¹ Vaccinationsmodstand var ved at blive et velkendt emne i offentligheden. Men ambitionerne var større. Grønberg-Petersen selv og hendes meningsfæller Oluf Egerod, arkitekten og teosoffen Ejnar Ørnsholt og og reformpædagogen Johannes Rosbach, der alle var organiserede vegetarer,⁹² forsøgte at rejse sagen i tidsskriftet *Det frie Blad*, der udkom med tilknytning til Retsforbundet.⁹³ Dét parti var ikke tilfældigt. Dets centrale krav om jordreform lå tæt op af livsreformbevægelsens ideal om et opgør med storbyen; Wedemeyer-Kolwe ser det ligefrem som en af kerneforudsætningerne for udlevelsen af idealerne,⁹⁴ og Martin Stolare har vist, hvordan Henry Georgeforeningerne (hvis tanker om jordreform, Retsforbundet gjorde til sine) rekrutterede fra datidens modernitetskritiske miljøer i Sverige, ikke mindst fra livsreformbevægelse og vegetarisme.⁹⁵ Også i Danmark har noget lignende formentlig gjort sig gældende, dertil kom Retsforbundets vægt på personlig frihed som kunne tænkes at gøre det til et mere åbent forum for diskussioner af afskaffelse af indgreb som obligatorisk vaccination. Det lykkedes dog ikke at få partiet til at tage sagen op på noget officielt plan, og vaccinationsmodstanden blev tværtimod energisk afvist af det fremtrædende partimedlem Viggo Starcke, der selv var læge.⁹⁶

Den politiske kamp fandt til gengæld et forum i foråret 1924, da Grønberg-Petersen indkaldte til stiftende møde for en organiseret sammenslutning af vaccinationsmodstanderne.

89 Gennem forskellige populære 'selvhjælpsbøger' på sundhedsområdet kan der dog have været en vis udbredelse af visse af disse begreber – jf. Tyskland (*Aufbruch*, 86)

90 *BT*, 1.7.1921, 3.

91 Artiklen debatterer i *Solblink*, 1922, 11, 91-93: "Vaccination"; 1922, 12, 98-99: "Om Vaccination mod Kopper".

92 Medlemslister i *Solblink*, 1923, 59-66.

93 *Det frie Blad*, 1921, 278ff, 342ff, 227ff. Grønberg-Petersen blev i 1936 opstillet til Rigsdagen for partiet (*Nationaltidende* 14.9.1936).

94 Wedemeyer-Kolwe: *Aufbruch*, 20.

95 Stolare: *Kultur och Natur*, 169ff.

96 *Det frie Blad*, 1921, 244.

LANDSFORENINGEN

På det stiftende møde blev snedkermester Martin Bjørner fra Frederikssund valgt til formand for Landsforeningen mod Tvangsvaccination. Nu skulle foreningen "med alle til Raadighed staaende Midler (...) bekæmpe Loven af 1874 [sic], der paabyder tvungen Vaccination, og gøre Vaccinationen til en frivillig Sag", som Bjørner forklarede i et af sine første interviews.⁹⁷ Med Bjørner havde antivaccinationen fået endnu en dygtig kommunikator. Og han var klar over, hvem modstanderen var: "Fra Lægerne venter vi ingen Støtte, men tværtimod Kamp."

Grønberg-Petersen tog derimod ikke imod valg, måske fordi hun samtidig havde kastet sig over en reorganisering af foreningen mod vivisektion (kirurgiske indgreb ved forsøg på levende dyr). Det var en sag, der henviste til samme overordnede kamp, idet antivivisektion spillede en stor rolle inden for de etiske begrundelser for vegetarisme, der delvist var de samme argumenter om dyrplageri og naturlighed, som vaccinationsmodstanden byggede på. Af en ansøgning om optagelse i Den almindelige danske Lægeforening fremgår da også, at antivivisektionisterne tillagde kampen mod vaccination høj prioritet.⁹⁸ Det stiftende møde hos vaccinationsmodstanderne viste, at Grønberg-Petersens agitation havde båret frugt men også dens begrænsninger: Flere mennesker, der ellers næppe delte den snævre naturhelbredelses holdninger, var dukket op, men en del af de første medlemmer følte sig næppe hjemme. Tobakshandler Levinsky, der udtrådte af bestyrelsen allerede i januar, må f.eks. have haft det vanskeligt i et miljø, hvor tobak var ligeså forhadet som kaffe, alkohol og kød.⁹⁹ I relation til foreningen omtaltes efter et halvt år kun personer, som i forvejen var engageret i livsreformsager og dermed formentlig delte naturhelbredelsesgrundene til vaccinationsmodstanden. Det var Bjørner og Grønberg-Petersen, Ejnar Ørnsholt, lokalformand på Lolland, teosof, og vegetar¹⁰⁰ og Viggo Dahlsen, lokalformand i Jylland, der et årti efter blev første redaktør af naturisttidsskriftet *Sol og Sundhed*, som byggede på de samme sundhedsidealiser som den øvrige livsreformbevægelse. "Nudismen fremmer naturlig Levevis, Sport, Vegetarisme m.m." hed det f.eks. i første nummer.¹⁰¹ Fotograf J. Hansen, lokalformand for Falster, havde været menigt medlem af Dansk vegetarisk Forening siden i hvert fald 1920.¹⁰² En del af kernen kom fra de danske støtter af den reformpædagogiske linje, grundlagt af italieneren Maria Montessori. Bjørner var således sløjdlærer på Egelundshuset i Frederikssund, landets første Montessori-institution, og snart fik han selskab i bestyrelsen af sin kone Louise, der var ansat samme sted, og af skolens to grundlæggere, forstanderen Johannes Rosbach og pædagogen Thora Constantin-Hansen. At det var en

97 *Aarhus Stiftstidende* 23.9.1924.

98 *Ugeskrift for Læger*, 1928: "Vivisektion og Tvangsvaccination", 931.

99 *Mod Tvangsvaccination*, 1925, 2, 6.

100 Heiberg og Skude: *Arkitekten Ejnar Ørnsholt*.

101 *Sol og Sundhed* 1.10.1937, 1.

102 *Solblink*, 1920, 7, Medlemsliste, 64.

skole, der kom til at danne centrum for vaccinationsmodstanden, er ikke så mærkeligt; det handlede jo om børnevaccination. Samtidig var der tætte bånd mellem den første reformpædagogik, naturhelbredelse og kropskultur.¹⁰³ De øvrige ledende medlemmer af Landsforeningen var kunstnerne Cathinka Olsen og Ingeborg Irminger.¹⁰⁴ Alle undtagen Dahlsen var medlem af Dansk vegetarisk Forening.¹⁰⁵

Nu indledtes en organiseret agitation. Over de næste måneder turnerede Bjørner med foredrag i en række byer, og foreningen trak på det internationale netværk af vaccinationsmodstandere. De svenske skrifter havde allerede længe været en del af kampen. Den nye selvbevidste forening indledte samarbejde med den stærke engelske antivaccinationsbevægelse. På et stort anlagt møde i Grundtvigs Hus i København i september 1924 medvirkede en række talere fra "The Anti-Vaccination League of England",¹⁰⁶ og umiddelbart efter holdt den engelske forenings sekretær Lily Loat foredrag sammen med Bjørner i Århus, Nakskov og Nykøbing Falster.¹⁰⁷ Man begyndte at udgive et eget tidsskrift med titlen *Mod Tvangs-Vaccination*, som dog kun løb ét år, trykt hos Date's Trykkeri, der på den tid udgav alle væsentlige skrifter for de alternative strømninger, sådan som det er blevet karikeret af Hans Scherfig, der har omdøbt vegetaren og pacifisten Wilhelm Date til Damaskus.¹⁰⁸ Som det vil fremgå nedenfor, var eller blev Date selv vaccinationsmodstander.

Man begyndte derudover udgivelsen af en række 'Smaaskrifter', f.eks. R.F.E. Austin: *Vaccination og Kopper* (optryk af et af foredragene fra Grundtvigs Hus).¹⁰⁹ I 1926 eller 1927 udgav Landsforeningen skriftet *Om Vaccination, Kopper og Læger* skrevet af M.K. Gandhi,¹¹⁰ hvis dyreetiske og vegetariske argumenter svarede godt til holdningen hos danskerne. Mange af de personer, der omtales som medlemmer af Landsforeningen, Bjørner, Cathinka Olsen, Rosbach, Constantin-Hansen, blev senere engageret i den danske kampagne for indisk selvstændighed gennem foreningen Indiens Venner¹¹¹ – formentlig til dels en udløber af den generelle fascination af indisk kultur, der gik igen i store dele af de miljøer, som livsreformbevægelsen rekrutterede fra.¹¹² I det særlige, danske forord til Gandhis vaccinationskrift hedder det:

103 Krabbe: *Gesellschaftsveränderung durch Lebensreform*.

104 Navne efter *Mod Tvangs-Vaccination*, 1925.

105 *Solblink*, div. medlemslister fra perioden.

106 *Mod Tvangs-Vaccination*, 1925, 1, 1.

107 *Ibid.*, 2.

108 Broegård: *Nøgle til Hans Scherfigs Frydenholm*, 7.

109 Austin: *Vaccination og Kopper*

110 Gandhi: *Om Vaccination, Kopper og Læger*

111 Medlemsliste for foreningen Indiens Venner, Ellen Hørups Arkiv. Rigsarkivet.

112 Henschen: "En tørst i tiden".

Gandhi vil være alle vaagne Nutidsmennesker bekendt som vor Tids største Personlighed, som det vaagnende Indiens Fører i dets Kamp mod Englændernes Voldsherredømme. Mindre kendt er maaske hans mægtige Indsats for Frigørelse af sit Folk og hele Menneskeheden fra den moralske Fornedrelse, hvorunder vi alle sukker.¹¹³

Det er næppe tilfældige ord; den danske forening så efter alt at dømme sin kamp mod vaccination som en del af en større sag for menneskehedens bedste, der omfattede de enkeltsager, medlemmerne hver især kæmpede for inden for f.eks. reformpædagogik og kropskultur.

På vaccinationsområdet ville danskerne gå i fodsporene på de succesrige kampagner i Storbritannien og Sverige, og det skete ikke mindst ved aktivt at appellere til forældres frygt og mistillid til myndighederne og de medicinske autoriteter. På det punkt kom den nye forening på det rigtige tidspunkt. Samme forår som Landsforeningen var stiftet, blev der konstateret flere koppetilfælde i København, og myndighederne reagerede med en forstærket vaccinationskampagne. Bjørner så det som en falsk epidemi, startet af lægerne for at stække den nye forening.¹¹⁴ Til gengæld gav det gode muligheder for at komme ud med budskabet. I maj kunne man i en række aviser læse en annonce underskrevet Landsforeningen: "Forældre, hvis Børn er bleven alvorlig syge som direkte eller indirekte Følge af Vaccinationsgiftens Indpodning opfordres til at melde samme skriftligt".¹¹⁵ At dømme efter aviserne var det ikke mange, men det var med til at give bevægelsen yderligere gennemslagskraft i pressen, hvor bl.a. Sundhedsstyrelsens formand, Gabriel Tryde, måtte tage direkte stilling til den nye forenings holdninger. I et interview glædede han sig ironisk til at få tilsendt det indsamlede materiale: "Og hvis der er een og anden, der nægter at lade sine Børn vaccinere, saa har vi Loven paa vor Side, og man kan vel endnu faa den respekteret herhjemme".¹¹⁶ Men måske var det hele ikke så simpelt.

EN POLITISK KAMP

Det politiske plan havde aldrig været langt væk for vaccinationsmodstanderne. Som nævnt skrev de agiterende artikler i *Det frie Blad*, og dertil kom en direkte forbindelse til Retsforbundet ledende lag: Martin Bjørners bror Johannes Lauritz var centralt medlem af Henry George Foreningen, og svigerinden Signe var medstifter af partiet, redaktør for *Det frie Blad* og selv nært knyttet til reformpædagogikken.¹¹⁷ Også Bjørner havde tidligere været knyttet til retsstatsidéen, men blev senere kommunist.¹¹⁸ I *Mod Tvangs-Vaccination* appellerede han med marxistisk-

113 Gandhi: *Om Vaccination, Kopper og Læger*, 3.

114 *Aarhus Stiftstidende* 23.9.1924.

115 *Roskilde Avis* 31. 5.1924.

116 *Roskilde Avis* 31. 5.1924.

117 Haastrup: "Signe Bjørner".

118 *Land og Folk* 6.12 1969.

klingende argumenter mod vaccinationsloven som en "udpræget Klasselov, der tvinger de fattige i Samfundet til at lade deres Børn vaccinere, men lader de mere velstillede slippe mod at betale en Mulkt af 2 kr."¹¹⁹

De to kroner kendte Bjørner selv. Hans egne børn var ikke en del af vaccinationsprogrammet, og som sådan var han blevet straffet med de bøder, der var statens sanktionsmulighed på området.¹²⁰ For den, der havde råd, var det altså muligt at undtage sine børn for vaccination – nærmest som en afgift. Nu vendte Bjørner sig mod selve systemet og forlangte en garanti for, at vaccinationen ikke ville skade hans børn. Da lægen ikke kunne give den, nægtede Bjørner at betale sin bøde.¹²¹ Det førte til, at han blev arresteret i sommeren 1928,¹²² og dermed fik bevægelsen en mærkesag med appel, for han nøjedes ikke med at være samvittighedsfange.

Måske kom inspirationen fra Gandhi, hvis vaccineskrift blev udgivet samtidig med, at Bjørner var fængslet. I hvert fald gjorde han som den indiske frihedskæmper, der havde gjort sultestrejken og den passive modstand til sit redskab, og nægtede at indtage føde.¹²³ Myndighederne prøvede først at komme ham i møde ved at tilbyde råkost til den dedikerede vegetar, men uden held.¹²⁴ I løbet af få dage var Bjørner forsidestof i landets aviser¹²⁵ – og det gav sagen en ubehagelig drejning for politiet. Man var vel ikke helt uvant med, at fanger nægtede at tage føde til sig og havde da også procedurer til at imødegå det. Men som politisk kampmiddel var det ikke hverdagskost – og slet ikke med den samlede danske presse som tilskuere. Da Bjørner blev flyttet fra Frederikssund til Vester Fængsel for at kunne tvangsfordres, vakte det en udbredt sympati: "en Lov skal altid fortolkes ud fra fornuftige Forudsætninger",¹²⁶ hed det i lederen i den konservative *Aalborg Stiftstidende*, som et ekko af en stort set samlet presse, der vendte sig mod den "Uret af Middelalderlig Brutalitet", man var ved at begå mod Bjørner. I *Politikens* leder den 19. juli hed det: "Der maatte kunde findes en modus vivendi. Vi vilde ikke tro, at det danske Samfund vilde rystes i sin Grundvold, saafremt man vedtog en Ordning, ifølge hvilken Forældre kunde blive fri, naar de afgav en bestemt Erklæring om, at det var deres velovervejede Ønske og faste Beslutning."

Det var ikke mærkeligt, at tvangsfodringen blev udsat længst muligt, og det blev nok mødt med en vis lettelse fra myndighederne, da et af bevægelsens medlemmer efter lidt over en uge betalte den samlede bøde for Bjørner, som afkræf-

119 *Mod Tvangs-Vaccination*, feb. 1925: "Adresser", 8.

120 Vallgård: *Folkesundhed som politik*, 94

121 *Berlingske Tidende* 18.7.1928: "Demonstrationen mod Vaccination".

122 Ibid.

123 *Nationaltidende* 19.7.1928, 1.

124 Ibid.

125 Ex. *ibid.*

126 *Aalborg Stiftstidende* 28.7.1928.

tet valgte at afbryde sin sultestrejke.¹²⁷ Men i bevægelsen blev det ikke set som et antiklimaks: Sagen havde fået en eksponering, så Martin Bjørner dagen efter løsladelsen i en stort opsat artikel på forsiden af *Politiken* kunne udtrykke en formodning om, at "Lægerne om faa Uger vil foranstalte en Koppepidemi i Kjøbenhavn som modtræk til den agitation mod Vaccination, hans Sag har rejst."¹²⁸

I *Aalborg Stiftstidende* var citatet ovenfor efterfulgt af en formodning om, at vaccinespørgsmalet nu ville blive diskuteret i Rigsdagen – og det blev det. Kun en måned efter løsladelsen af Martin Bjørner, den 30. august 1928, nedsatte Sundhedsministeriet et udvalg, som skulle tage stilling til en revision af den obligatoriske koppevaccination.¹²⁹ Den formelle begrundelse var godt nok ikke den hjemlige modstand, men den række tilfælde af hjernebetændelse, der havde ramt England og Holland, muligvis i forbindelse med vaccination.¹³⁰ Men i den danske offentlighed, blandt læger og i Rigsdagsdebatterne blev kommissionen kædet sammen med Landsforeningen og Bjørner.¹³¹ Og den politiske sympati var stor, Venstres P.P. Pinstrup og andre kritiserede sammensætningen af udvalgets eksperter for at være for negativt stemt over for Landsforeningens sag: "den nedsatte Kommission burde ikke være nedsat af lutter Vaccinationstilhængere".¹³² Kommissionens arbejde er beskrevet af Vallgård,¹³³ og jeg skal ikke gå i detaljer med debatten, kun påpege, at de fleste af de rigsdagsmedlemmer, der var åbne for en lempelse af loven, undlod at referere vaccinationsmodstandernes argumenter, men i stedet argumenterede for fritagelse ud fra argumenter om den personlige frihed. De Konservatives leder Victor Pürschel mente således, at individet skulle være frit til at varetage sin egen sundhed, mens Pinstrup talte for afskaffelse af såvel kvaksalverilov som vaccinationspligt.¹³⁴ En lovændring på det punkt ville have lagt sig op af samtidens tyske lovgivning, der havde en høj grad af valgfrihed i forhold til behandling.¹³⁵

Mens udvalget arbejdede, høstede Bjørner udbredt sympati på taler over hele landet. Den 31. oktober 1929 ledede han en deputation af ligesindede til Christiansborg, som afleverede i alt 6275 underskrifter til den radikale indenrigsminister Bertel Dahlgaard med krav om afskaffelse af vaccinationsloven.¹³⁶ Det er et tal, der ligger langt over de godt 570 datidige medlemmer af Dansk vegetarisk

127 *Politiken* 28.7.1928.

128 Ibid.

129 *Rigsdagstidende*, 1928, sp. 51-56

130 Ibid.

131 F.eks. ibid; Bogason: "Obligatorisk Vaccination", 837; Harsløf: "Om tvungen Vaccination", 892-893, Hansen: "Vaccinationsspørgsmaalet", 949.

132 *Kristeligt Dagblad* 16.11.1928.

133 Vallgård: *Folkesundhed som politik*.

134 *Kristeligt Dagblad* 16.11.1928.

135 Wedemeyer-Kolwe: *Aufbruch*, 79.

136 *Horsens Folkeblad* 11.1.1929.

Forening,¹³⁷ og selv med en større gruppe uorganiserede naturhelbredelses- og livsreformaktivister, må man regne med, at en del mennesker uden forudgående tilknytning har skrevet under. Over de næste måneder fulgte en række aktioner i flere byer. I 1930 rustede man sig til en ny kampagne: I januar udsendte Landsforeningen et flyveblad, hvor seks læger samt Grønberg-Petersen argumenterede mod vaccination,¹³⁸ og nogenlunde samtidig meddelte Bjørner, at Landsforeningen ville pålægge alle medlemmer at nægte at lade deres børn vaccinere. – Allerede året før var et af medlemmerne, kunstmaler, vegetar og naturist Axel Haldrup, fulgt i Bjørners fodspor med sultestrejke – dog uden den helt store opmærksomhed.¹³⁹

SEJR?

I foråret 1930 forelå udvalgets betænkning, og en ny vaccinationslov blev behandlet i Rigsdagen. Selve udvalget, der var domineret af læger, indstillede til, at man fastholdt den gældende lovgivning.¹⁴⁰ Men med direkte begrundelse i de danske modstandere foreslog indenrigsminister Dahlgaard en undtagelsesregel i stil med den svenske: ”efter min Mening gaar det ikke an at møde disse Mennesker med Haan eller Spot”, som han udtalte under førstebehandlingen.¹⁴¹ Dahlgaard var ikke selv i tvivl om vaccinationens samfundsnytte og måtte også indrømme, at man hos nogle af aktivisterne ”har iagttaget Agitationsmetoder, som jeg ikke finder tiltalende. Jeg har ikke sjældent i disse Skrifter fundet Insinuationer og Forvanskninger, der ligger i et meget lavt Niveau.” Alligevel havde han forståelse for forældrenes bekymring – også selv om den ikke var saglig i medicinsk forstand: ”Jeg har mødt andre, for hvem Ængstelsen for deres Børn – det være sig nu med eller uden Grund – har antaget en saadan Form, at jeg ogsaa tror at dette Moment bør have nogen Vægt for dem, der skal drive en Vaccinationslov”.¹⁴² Forslaget om at gøre det muligt at blive undtaget af samvittighedsgrunde mødte dog modstand fra alle partier undtagen Retsforbundet.¹⁴³ Flertallet ville en lov, der fastholdt tvangen, men lempede den, hvis der kunne fremvises lægefaglig begrundelse. Den fastholdt altså princippet om at lade de medicinske autoriteter varetage kontrollen.

Den 30. marts 1931 blev den nye vaccinationslov vedtaget. Fra det tidspunkt forsvandt den relativt positive mediedækning af vaccinationsmodstanden, måske fordi den med ét slag virkede ubegrundet. Men for inderkredsen af ideologi-

137 *Dansk Vegetarisk Forening*, 1932, 51.

138 Omtale i *Nationaltidende* 22.1.1930.

139 *Kjøbenhavns Amts Avis* 29.1.1929; <http://www.fredericiashistorie.dk/html/erritsoe/biografier/haldrup.html>.

140 Vallgård: *Folkesundhed som politik*, 95.

141 *Rigsdagstidende*, 1930 sp. 56.

142 *Ibid.*

143 *Rigsdagstidende* II, 20.2.1931, sp. 4914-16.

ske modstandere var loven jo kun en meget delvis sejr, måske næsten det modsatte. I hvert fald virkede Landsforeningen nu direkte desperat: For første gang rettede vaccinationsmodstandere skytset mod de forældre, der lod deres børn vaccinere. Da Seruminstituttet slog dørene op til koppevaccination i efteråret 1931, stod de klar med flyveblade og skilte, der opfodrede mødre til ikke at gøre skade på deres børn. Politiet skred ind, og ægteparret Bjørner blev arresteret sammen med et par andre aktivister. I aviserne fremstod aktionen nærmest som et angreb på forældrene. Selv sagde de arresterede, at de bare havde delt materialer ud.¹⁴⁴ Men sympatien var begrænset; sagen var åbenlyst gledet ud af rammerne for det acceptable.

Herefter forsvandt offentlighedens interesse. Den meget sparsomme omtale i dagspressen viser, hvordan Landsforeningen sygnede hen – og med den en organiseret dansk vaccinationsmodstand. Bemærkelsesværdigt nok døde bevægelsen også hurtigt ud på de indre linjer. Det sidste møde, der er omtalt i *Vegetarisk Tidsskrift*, der på det tidspunkt må have været det tætteste, modstanderne havde på et eget medie, fandt sted i Fælledparken 16. august 1933 med tale af Wilhelm Date.¹⁴⁵ Frem til anden verdenskrig er der enkelte spredte indlæg mod vaccination sammesteds, f.eks. en opfordring til at henvende sig til Landsforeningen for oplysninger om at blive fritaget for koppevaccination.¹⁴⁶ Men det er meget begrænset, og der synes hverken at være blevet holdt møder eller udgivet nye materialer.

Det var, som om bevægelsen mistede sin egen 'livskraft'. Måske fordi den nye lovgivning var tilstrækkelig for dem, der havde sluttet sig til sagen ud fra ren bekymring for deres børns sundhed og mindre af de ideologiske principper for naturhelbredelsen.

HISTORIENS RÆKKEVIDDE?

Ovenstående fremstilling skulle gerne understrege, at den organiserede vaccinationsmodstand i mellemkrigstidens Danmark hverken havde sin primære baggrund i en frygt for årsaget af udenlandske tilfælde, der muligvis kunne relateres til vaccinen, jf. det nutidige eksempel med AstraZeneca-vaccinen, eller generelt lavt oplysningsniveau. Disse årsager kan have medvirket til den opbakning og opmærksomhed, som vaccinationsmodstanden fik efter 1928, men dens fremkomst, rekruttering og udadventede aktiviteter havde rod i et bestemt syn på kroppen og sundheden, og det var den røde tråd i de argumenter, der blev fremført af de ledende medlemmer af Landsforeningen mod Tvangsvaccination. Der er al grund til at antage, at de ledende aktivister har set modstanden mod vaccine som led i den generelle sundheds- og samfundsvision, de også arbejdede for på andre fronter, hvis overordnede mål var livsreformens tilbagevenden til naturen. Historien

¹⁴⁴ *Social-Demokraten*, 17.11.1931.

¹⁴⁵ *Vegetarisk Tidsskrift*, 1933, 9, 2.

¹⁴⁶ *Vegetarisk Tidsskrift*, 1934, 9, 140.

om vaccinationsmodstanden er kort sagt drevet af et bestemt idékompleks inden for naturhelbredelses- og livsreformbevægelsen, som i positiv forstand ønskede, at kroppen selv skulle varetage helbredelsen uden gunstig stimulans; i negativ forstand så vaccination og etableret medicin som sine hovedfjender.

I den fortælling opnåede man en sejr, der ikke kun bestod i den konkrete lovændring. Aktivisterne formåede for det første at gøre en af de mest yderligtgående sundhedssager til et emne, der blev taget stilling til i offentligheden. For det andet formåede de at skubbe til synet på grænsen for individets hensyn til kollektiv sundhed. Begge dele var ganske bemærkelsesværdige og potentielt betydningfulde for holdningerne til sundhed i offentligheden som helhed – noget som kunne være væsentligt at udforske nærmere, men som ligger uden for denne artikel. Man kan selvfølgelig argumentere for, at mellemkrigstidens vaccinationsmodstand mistede luft i det øjeblik, den fik en formel anerkendelse uden de store reelle konsekvenser. Historien peger imidlertid på en mere generel betydning af alternative bevægelser. Den udspillede sig, før en dansk velfærdsstat for alvor begyndte at inkorporere elementer fra de foregående årtier af alternative sundheds- og samfundsbevægelser. Det gælder dele af fritidslivet, forebyggende sundhedsindsats, pædagogik mv.¹⁴⁷ Antivaccinationsbevægelsen er nok yderligtgående i forhold til den herskende konsensus, men derfor kan den form for konfrontationer mellem etableret og 'alternativ' viden godt have en indirekte betydning for de samfundsinstitutioner, der voksede frem særlig i generationen efter krigen, men havde deres rødder i årtierne før.

UPUBLICERET MATERIALE

Ellen Hørups arkiv. Rigsarkivet. Arkivnr. 08094.

PUBLICERET MATERIALE

Abildgaard, Hanne: "Dysmorfismedebatten: en diskussion om sundhed og sygdom i den modernistiske bevægelse omkring første verdenskrig", *Fund og forskning*, 1984, doi: doi.org/10.7146/fof.v27i1.40913.

Altenbaugh, Richard J: *Vaccination in America: Medical Science and Children's Welfare*, Springer 2018, doi: doi.org/10.1007/978-3-319-96349-5.

Austin, R.F.E.: *Vaccination og Kopper*, København: Landsforeningen mod Tvangsvaccination, 1930.

Baltzer, Eduard: *Die natürliche Lebensweise*, bd. 1-3. Nordhausen: Förstemann, 1867-1872.

Baltzer, Eduard: *Ideen zur socialen Reform*. Nordhausen: Förstemann, 1872.

Barlösius, Eva: *Naturgemäße Lebensführung. Zur Geschichte der Lebensreform um die Jahrhundertwende*. Frankfurt AM: Campus, 1997.

Berg, Anne Hagen: "For samfundets og børnenes vel: Vaccinationspolitiske drøftelser på Rigsdagen og i Folketinget 1930-1986", *Temp – tidsskrift for historie*, 21, 2020, 156-178.

Berg, Anne Hagen: "'Ha' tillid og hold kæft!'", *Bibliotek for Læger*, 2020, 4-25.

147 Jf. Petersen og Petersen: *13 reformer af den danske velfærdsstat*; Bonde: J.P. Müller; Halse og Henschen: *Mikkel Hindhede*.

- Blume, Stuart: *Immunization – How Vaccines Became Controversial*, London: Reaktion Books, 2017, doi: doi.org/10.1093/shm/hkx117.
- Bogason, S: "Obligatorisk Vaccination", *Ugeskrift for Læger*, 1928, 837.
- Bonde, Hans: *Sundhedsapostlen J.P. Müller: Det kropsligt moderne gennembrud, 1864-1904*, Odense: Syddansk Universitetsforlag, 2019.
- Bonderup, Gerda: *En kovending: koppevaccinationen og dens udfordring til det danske samfund omkring 1800*, Aarhus: Aarhus Universitetsforlag, 2001.
- Borup, Jens M: *Det store Brændoffer*, Aarhus: Albert Bayers Forlag, 1906.
- Broegård, Arne: *Nøgle til Hans Scherfigs Frydenholm*, København: Forlaget Solitude, 1990.
- Burgess, R.A., Osborne R.H. m.fl.: "The COVID-19 Vaccine Rush: Participatory Community Engagement Matters More than Ever", *Lancet*, 397, 2021, 8-10, doi: doi.org/10.1016/S0140-6736(21)00443-8.
- Dalhaug, Ole: "... Selvbestemmelsesretten over vore egne legemer ...": Vaksinasjonsmotstand i Haugesund og aksjonen i 1911.", *Årbok for Karmsund*, 2003-2004, 2-19.
- Durbach, Nadja. *Bodily Matters: The Anti-Vaccination Movement in England, 1853-1907*, Raleigh, NC: Duke University Press, 2004, doi: doi.org/10.1215/9780822386506.
- Egerod, Oluf: *Uden titel, Solblink*, 1922, nr. 6, 40-41.
- Egerod, Oluf: "Vaccination", *Det frie Blad*, 19, 1921, 278.
- Egerod, Oluf: *Lægernes Vildfarelser: med Beretninger om Helbredelse uden Medicin*. Frederiksberg: Nordisk Sundhedsforlag, 1917.
- Eklöf, Motzi: "Den problematiske medicinska integrationen: En betraktelse över betydelsen av nation, tradition och organisation i svensk vård", *Socialmedicinsk tidskrift* 1, 2017, 60-69.
- Eklöf, Motzi: "Preventionens vapenvägrare: Samvete, vetenskap eller personlig erfarenhet – om (il)legitima skäl till undantag från obligatorisk smittkoppsvaccination", *Socialmedicinsk tidskrift* 6, 2015, 662-673.
- Eklöf, Motzi: *Kurkulturer: Bircher-Benner, patienterna och naturläkekonsten 1900-1945*, Stockholm: Carlsson, 2008.
- Eklöf, Motzi: *Alternativ medicin i Sverige. Sparreholm: Memento, 1988*.
- Gandhi, Mahatma: *Om Vaccination, Kopper og Læger*, Holte: Landsforeningen mod Tvangsvaccination, u.å.
- Gjerløff, Anne Katrine: "Vaccinationens historie - modtagelse og modstand", *Kasketot*, 214, 2017, 14-17.
- Grønberg-Petersen, Regine: *Vaccineringen mod Kopper: en Haan mod Etik, Hygiejne og Intelligens*, København: Vilh. Dates Bogtrykkeri, 1922.
- Grønberg Petersen, Regine: "Vaccinationen", *Det frie Blad*, 16, 1921, 227-228.
- Gundelach, Peter: *Sociale bevægelser og samfundsændringer*, Århus: Politica, 1988.
- Halse, Sven: "Vitalisme: Begrebets anvendelse og rækkevidde i en kulturanalytisk kontekst". *Prosopopeia*. 2009, 8-18.
- Halse, Sven og Henschen, Daniel: *Mikkel Hindhede og kampen om danskernes kost*, Aarhus: Aarhus Universitetsforlag, 2020.
- Hansen, Søren: "Vaccinationsspørgsmaalet", *Ugeskrift for Læger*, 39, 1928, 949.
- Harsløf, V.J.H.: "Om tvungen Vaccination", *Ugeskrift for Læger*, 36, 1928, 892-893.
- Heiberg, Peter og Skude, Flemming: *Arkitekten Ejnar Ørnsholt: liv og værk*. Nakskov: Nakskov Lokalhistoriske Arkiv, 2016.
- Helmstädter, Axel: „Zur Geschichte der deutschen Impfgegner Bewegung“, *Geschichte der Pharmazie*, 2, 1990, 19-23.
- Henschen, Daniel, *Weekendavisen*: "Angreb på livskraften", 22.6.2018
- Henschen, Daniel: "Nervehelse: selvhjælpsråd fra 1908", *Bibliotek for læger*, (12) 2019, 362-379.
- Henschen, Daniel, *Politiken*: „100 års kamp med antivaxxere i Danmark“, 24.2.2021.
- Henschen, Daniel, *Weekendavisen*: "En tørst i tiden", 20.5.2021.
- Hindhede, Mikkel, *Afholdsdagbladet*: "Lægernes Vildfarelser", 26.09.1917.
- Hindhede, Mikkel, *Solblink*: "Vaccinationsspørgsmålet", 6, 1922, 39-40.
- Horsens Folkeblad*: "Antivaccinationsmændene hos Indenrigsministeren", 2.11.1929.
- Haastrup, Lisbeth: "Signe Bjørner", *Dansk Kvindebiografisk Leksikon*, <https://www.kvinfo.dk/side/597/bio/154/origin/170/> (21.6. 2021).

- International Vegetarian Union (IVU): "Oluf Egerod". <https://ivu.org/members/council/oluf-egerod.html>.
- Jensen, Henrik: *Krigen 1914-1918 – og hvordan den forandrede verden*, København: Kristeligt Dagblads Forlag, 2014.
- Krabbe, Wolfgang: *Gesellschaftsveränderung durch Lebensreform*, Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 1974.
- Kragh, Jesper Vaczy: "Kulturkamp i 1920'erne", *Slagmark*, 50, 2017, 82-94.
- Kristeligt Dagblad*: "Bratbjergmanden i Folketinget", 16.11.1928.
- Kvinden og Samfundet*, "Kur- og Hvilehjemmet 'El Hadra'", 1915, 109.
- Grønberg-Petersen, Regine: "Dysmorfisme".
- Land og Folk*: "Martin Bjørner er død", 6.12 1969.
- Larsen, Michael: *Mådehold og Sundhed: populære Overveielser om en Ændring af vor Levemåde*. København: Priors Forlag, 1889.
- Larsen, Michael: *Naturhelbredelsen: en Sundhedslære fra vegetarisk Synspunkt*, København: Gyldendal, 1901.
- Lodahl, Anders Bank og Hansen, Jørn: *Skodsborg Badesanatorium: Persilleslottet som blev Nordens største kursted*, Odense: Syddansk Universitetsforlag, 2018.
- Magaard, Harald: "Vivisektion og Tvangsvaccination", *Ugeskrift for Læger*, 38, 1928, 930-931.
- Mantegazza, P. *Nervøsitetens Aarhundrede*. København: Wilhelm Priors Forlag, 1888.
- Merta, Sabine: *Schlank!: ein Körperkult der Moderne*, Stuttgart: Steiner, 2008.
- Mod Tvangsvaccination*, 2, 1925: "Adresser", 8.
- Mod Tvangsvaccination*, 2, 1925, "Generalforsamlingen", 6.
- Nationaltidende*, "Kandidatliste E", 14.9.1936.
- OECD: "The Need for Speed: Faster Vaccine Rollout Critical to Stronger Recovery." <https://www.oecd.org/newsroom/the-need-for-speed-faster-vaccine-rollout-critical-to-stronger-recovery.htm> (22.6. 2021).
- Paulsson, Lars: "Revolt mot industrisamhället!: Civilisationskritik hos Per Jönsson-Rösiö samt några jämförelser med Pjotr Kropotkin och John Ruskin", *Idéhistoriska uppsatser nr. 24*, Stockholms universitet, 1991.
- Petersen, Jørn Henrik og Petersen Klaus (red.): *13 reformer af den danske velfærdsstat*, Odense: Syddansk Universitetsforlag, 2005.
- Politiken*: "'Anti-vaccinationen" arbejder foran Sruminstituttet", 28.10.1931, 9.
- Politiken*: "Hr. Bjørner paa fri fod", 28.7.1928.
- Pontoppidan, K. *Neurasthenien: Bidrag til Skildringen af vor Tids Nervøsitet*. København: Særtryk af Bibliothek for Læger, 1886.
- Rasmussen, Lars Igm, *Politiken*: "Sundhedsdirektøren: 'Det postfaktuelle sniger sig ind på sundhedsområdet'", 19.2.2017.
- Rigsdagstidende 1930-31. Forhandlinger i Folketinget*, København: J.H. Schultz Forlag, 1931.
- Roskilde Avis*: "Vakinations-Modstanderne forsøger en stor Propaganda. En Samtale med Sundhedsstyrelsens Formand, Dr. Tryde", 31.5.1924.
- Rothschuh, Karl E: *Naturheilbewegung, Reformbewegung, Alternativbewegung*. Stuttgart: Hippokrates-Verlag, 1994, doi: doi.org/10.1017/s0025727300044896.
- Sandberg, Hugo: *Plikten att skydda sitt barn – En undersökning av ansökningarna om undantag från det svenska vaccinationsobligatoriet 1917-1920*, Linköpings universitet, 2016.
- Scherfig, Hans: *Idealister*, København: Gyldendals Bogklub, 1975.
- Schiøtz, Aina: *Viljen til liv. Medisin – og helsehistorie frå antikken til vår tid*. Oslo: Samlaget 2017.
- Shaw, Bernhard: *Collected Letters: 1898-1910*, New York: Viking.
- Sol og Sundhed*, 1, 1937: "Undertitel", 1.
- Solblink*, 5: "Generalforsamlinger og Møder", 1913, 55.
- Solblink*, 2: "Vegetarisk Litteratur", 1918, 13-15.
- Solblink*, 11: "Vaccination", 119, 1919.
- Solblink*, 7: "Medlemsliste", 1920, 64.
- Solblink*, 6: "Vaccinationsspørgsmaalet", 1922.
- Solblink*, 11: "Vaccination", 1922, 91-93.

- Solblink*, 12: "Om Vaccination mod Kopper", 1922, 98-99.
- Solblink*, 7: "Landsforeningen Dansk vegetarisk Forenings medlemmer", 1923, 59-66.
- Spinney, Laura, *The Guardian*: "Could Understanding the History of Anti-Vaccine Sentiment Help Us to Overcome It?", 26.1.2021.
- Starcke, Viggo: "Vaccination", *Det frie Blad*, 9, 1921, 112.
- Stolare, Martin: *Kultur och Natur: Moderniseringskritiska rörelser i Sverige 1900-1920*, Karlstads universitet, 2003.
- Sundin, Bosse: "Vägen till Idealtillvaron: Saxon och vegetarismen". I: Ambjörnsson, Ronny: *Framtidens tjänst: ur folkhemmets idéhistoria*. Stockholm: Gidlund, 1986, 77-101.
- Svikmøllen*: "En Snedkermester i Frederikssund", 1929, 10.
- WHO: "Ten Threats to Global Health in 2019", <https://www.who.int/news-room/spotlight/ten-threats-to-global-health-in-2019> (21.6. 2021).
- Thielst, Peter: *Degeneration: en idé og dens historie*. Frederiksberg: Det lille forlag, 2016.
- Thießen, Malte: *Immunisierte Gesellschaft: Impfen in Deutschland im 19. und 20. Jahrhundert*. Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 2017, doi: <https://doi.org/10.13109/9783666370533>.
- UN Report: *World Economic Situation and Prospects as of mid-2021*, New York: United Nations., 2021.
- Ugeskrift for Læger*: "Vegetarisme og Naturhelbredelse", 1915, 1391-1392.
- Ugeskrift for Læger*: "Vegetarer i Broderkrig", 1917, 1701.
- Ugeskrift for Læger*: "Vakcinationen i Norge", 1925, 365.
- Vallgård, Signild: *Folkesundhed som politik*, Aarhus: Aarhus Universitetsforlag, 2003.
- Wedemeyer-Kolwe, Bernd: *Aufbruch: Die Lebensreform in Deutschland*, Darmstadt: Philipp von Zabern Verlag, 2017.
- Vegetarisk Tidsskrift*, 9: "Fritagelse for Vaccination", 1934, 140.
- Wikforss, Åsa: *Alternative fakta om kundskaben og dens fjender*, København: Turbine, 2020.
- Aalborg Stiftstidende*: "Konduite", 28.7.1928.
- Ørnsholt, Einar: "Vaccinationen", *Det frie Blad*, 6, 1921, 83.

DANIEL HENSCHEN

FREELANCEFORSKER, PH.D.

DANIELHENSCHEN@GMAIL.COM

ABSTRACT (EN)

The First Anti-Vaccination Movement in Denmark

This article explores the first Danish anti-vaccination organization, Landsforeningen mod Tvangsvaccination (the National Association against Compulsory Vaccination), which was active in the Danish public sphere from its founding in 1924 until its last action in 1931. Landsforeningen had its big breakthrough around 1930, when its chairman Martin Bjørner gained nationwide sympathy for a hunger strike that he initiated as a protest against the fining of those who refused to have their children vaccinated. This was a contributing reason to the revision of the vaccination legislation and the formal moderation of the vaccination requirement.

Landsforeningen and its members were rooted in 'Naturheilkunde', a naturopathic understanding of health originating in Germany, which emphasized the lack of balance in the body's inherent vital force and external 'unnatural' influ-

ences as the root cause of disease. These tendencies could also be localized at a societal level and the article shows how Landsforeningen's activists were active in a number of movements striving for a more natural life – be it in nutrition, pedagogy or religion.